

BADIIY ADABIYOT VOSITASIDA BOSHLANG'ICH SINFLAR
O'QUVCHILARINING NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISH

Qahramonov Aliboy Yolgoshevich

Filologiya fanlari nomzodi, ISFT instituti katta o'qituvchisi

Komilova Feruza Husan qizi

Pardayeva Laylo Nosirjon qizi

Tadjikulova Maftuna Xusniddin qizi

ISFT instituti Boshlang'ich ta'lim fakulteti 3-kurs talabalari

Annotatsiya: *Nutq madaniyati ko'p qirrali hodisa, uning asosiy natijasi adabiy til me'yorlariga muvofiq gapirish qobiliyatidir. Badiiy adabiyot doimo taraqqiyotda bo'lganidek, nutq madaniyatini shakllantirish ham doimo o'quvchilarning ijodkorligini, mustaqilligini rivojlantiradi. Ushbu maqolada badiiy adabiyot vositasida o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish usullari haqida mulohaza yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *nutq, badiiy adabiyot, asar, tarbiya, dars, ifodali o'qish, o'quvchi, hamkorlik, mashg'ulot.*

Badiiy adabiyot bolaga jamiyat va tabiat hayotini, odamlarning hissiyotlari va munosabatlar dunyosini ochadi va tushuntiradi. Bu bolaning tafakkuri va tasavvurini rivojlantiradi, his-tuyg'ularini boyitadi va o'zbek adabiy tilining ajoyib namunalarini beradi. Uning tarbiyaviy, kognitiv va estetik ahamiyati beqiyosdir, chunki bolaning atrofdagi dunyo haqidagi bilimlarini kengaytirish, ona tilining shakli va ritmini nozik his qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Badiiy adabiyot insonga hayotining birinchi yillaridanoq hamroh bo'ladi.

Bolaning ongida adabiy asar mazmun va badiiy shakl birligida paydo bo'ladi. Bola bunga tayyorlangandagina adabiy asarni idrok etish to'liq bo'ladi. Va buning uchun bolalarning e'tiborini nafaqat mazmuniga, balki ertak, hikoya, she'r va boshqa badiiy asarlar tilining ifodali vositalariga ham jalb qilish kerak. Hikoyalarda bolalar so'zning ixchamligi va aniqligini o'rganadilar; xalq ertaklarida, tilning yengilligi va ta'sirchanligini, hazil bilan nutq boyligini, jonli va obrazli iboralar, taqqoslashlar bolalar oldida ochib beradilar.

Badiiy adabiyotning ma'naviy, tarbiyaviy imkoniyatlaridan samarali foydalanish, sinfdan va maktabdan tashqari ishlarda qo'llash o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini rivojlantirishda, nutq madaniyatini shakllantirishda samarali natijalar beradi.

O'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirish, birinchidan, dars jarayonining muvaffaqiyatli bo'lishiga, ikkinchidan, ta'lim mazmuniga va o'qituvchi-o'quvchi hamkorlik faoliyatiga bog'liq. Bunda o'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati, ijodkorligi, mas'uliyati, faolligi muhim ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan har bir darsda o'qituvchi maqsadni aniq ko'ra bilishi, amalga oshiriladigan vazifalarni to'g'ri belgilab olishi, dars mashg'ulotlari mazmunining ilmiyligi, izchilligi va tarbiyaviy xarakterini belgilashi, darslar qiziqarli, ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lishi, o'quvchilar bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilganligi bilan diqqatga loyiqdir. Munozara, o'yin yoki

savol-javoblar, suhbat darslarining uyushtirilishi o'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirish samaradorligini oshirishda muhimligi ko'rsatilgan.

O'qituvchi ifodali o'qish mashg'ulotini amalga oshirish jarayonida har bir badiiy asarning mohiyati, mazmuni, qahramonlarning ruhiy holati, yozuvchining personajlarga munosabati, manzara va narsalar tasvirini o'quvchilarga tushuntirishi maqsadga muvofiqdir. O'qituvchi asarning ruhidan kelib chiqqan holda asarni alohida bo'limlarga ajratadi. Keyin esa har bir qismni qanday o'qish kerakligini belgilab, o'quvchilarning ifodali o'qishini tashkil etadi.

Ifodali o'qish o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish bilan birga, o'z navbatida, asar mazmunini o'rganishga, uni tahlil qilishga yordam beradi. Ifodali o'qish o'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishning metodi sifatida ahamiyatlidir.

Ifodali o'qish asosida o'quvchilar bilimi rivojlanib boradi. Ularda asarga havas va zavq uyg'onadi. Badiiy asarlardagi qahramonlarning shodligi va qayg'usi, mamnuniyati yoki noroziligi – umuman ruhiy holati, ichki kechinmasi ifodali o'qish orqali o'quvchiga yetkaziladi. Ifodali o'qishda ohangga, matndagi tinish belgilariga rioya qilish talab etiladi. She'r namunasini ifodali o'qishda uning ohangi belgilaydi.

She'rni o'qishda o'qituvchi qofiya tartibini ifodali ravishda ko'rsatib, har bir asarning o'ziga hos xususiyati va ruhini o'quvchilarga tushuntira olishi lozim.

Shunday qilib, ifodali o'qish mashg'ulotlari o'quvchilarning nutq madaniyatini shakllantirish bilan birga asar mazmunini tushunishlariga, matnda tasvirlangan voqea yoki ma'lum davr hayotini yaxshi bilib olishlariga, bilimlarining boyib borishiga katta yordam beradi. Shuning uchun ham o'quvchilarda badiiy adabiyot asosida nutq madaniyatini shakllantirish maqsadida ifodali o'qish tanlovlari o'tkazadilar. Tanlov o'zbek yozuvchilarining Vatan, mehnat, tinchlik, do'stlik, qardoshlik mavzusidagi badiiy asarlarini ifodali o'qishga, mazmuni va g'oyasini yaxshiroq tushunishga bag'ishlanadi.

Ifodali o'qish tanlovida 3-4- sinf o'quvchilari ishtirok etishi maqsadga muvofiq. Ifodali o'qish tanloviga mutafakkirlar, xalq maqollaridan, yozuvchi, shoir va buyuk pedagoglarimizning «Bilim manbai bo'lgan kitobni sevingiz», «Kitobsiz aql-qanotsiz qush», «Kitoblar dengiz tubiga o'xshaydi» kabi hikmatli so'zlarini tanlab olish mumkin. Albatta, ularning o'qishida va nutq madaniyatining shakllanishida quyidagilarga e'tibor berish lozim:

1. O'quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirish uchun badiiy asarlarni o'rganishga e'tibor berish;
2. O'quvchilarda nutq madaniyati to'g'risidagi bilim va tushunchalarini kengaytirish uchun o'qituvchi dars boshlashdan oldin kirish suhbatidan foydalanish;
3. Dars mavzusining nutq madaniyatini shakllantirish masalasiga oid jarayonlarini diafilmda ko'rsatish, magnitafonda eshittirish, ayrim materiallarni qisqa montajli kinolentalarida ko'rsatish;
4. Nutq madaniyatini shakllantiruvchi ko'rgazmali qurol, fotosuratlardan foydalanish;
5. Darsda o'quvchilarga mavzu mazmunidan kelib chiqqan holda nutq madaniyatini shakllantirishga oid savollar tuzdirish;
6. Darslarda o'quvchilarga nutq madaniyatini shakllantiruvchi misollar topishni o'rgatish;

7. O'quvchilarda nutq madaniyati to'g'risidagi bilim va tushunchalarni kengaytiruvchi darslar o'tkazish;

8. Nutq madaniyatini shakllantirish masalasida o'qituvchilar usulini o'rganish va pedagogik jihatdan tayyorgarlik ko'rib borishlari uchun zarur manbaalar bilan ta'minlash kabilar maqsadga muvofiqdir.

Boshlang'ich ta'limda badiiy adabiyotdan o'quv-tarbiyaviy ishlarda to'g'ri foydalanishning samaradorligi o'qituvchining bilim saviyasiga, uning ixtisoslik bilim darajasiga va har bir asarni pedagogik tahlil qila olish mahoratiga bog'liq. O'qituvchining badiiy asarni pedagogik tahlil qila olish mahorati adabiyotning ta'lim-tarbiyaviy imkoniyatidan to'g'ri foydalanishning shartidir.

Badiiy asar asosida o'quvchilar nutq madaniyatini shakllantirishda o'qituvchining asosiy ish metodikasi: kasbiy tayyorgarligi, ta'limiy va tarbiyachilik malakalari, ma'naviy boyligi talab darajasida bo'lishi zarur. Shuningdek, badiiy adabiyotning o'zaro hayot qonuniyatlari bilan bog'liq tomonlari haqida o'quvchilarga yo'llanma berish ham o'qituvchining pedagogik mahoratiga bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M.Istamova. Yangi O'zbekistonda ta'lim sifatini oshirish istiqbollari: olib borilgan islohotlar va yangiliklar. "Boshlang'ich ta'lim sifat va samaradorligini oshirish: strategiya, innovatsiya va ilg'or tajribalar" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjumani. Buxoro 2021.

2. M.Jumaboyev. Bolalar adabiyoti. Darslik. 2010 yil.

3. S.Matchonov, H.Bakiyeva, X.G'ulomova, Sh. Yo'ldosheva, G.Xolboyeva. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Hamkor ishonch. 2021.

4. Umarova M. va boshqalar. O'qish kitobi. –T.: O'qituvchi. 2019.

5. Jumaboyev M. Bolalar adabiyoti va folklor. T.: 2006

6. S.Matjonov. X.G'ulomova, M.Suyunov, H.Boqiyeva "Boshlang'ich sinf o'qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish", – T., 2008-yil.